

LATAAMO -OSALLISENA YHTEISÖSSÄ

SISÄLTÖ

LUKIJALLE

1. MITÄ ON OSALLISUUS?
2. DIALOGISUUS JA DIALOGINEN YHTEISTOIMINTA
 - 2.1. DIALOGIN KÄYTÄNNÖN TAIDOT
3. NÄKÖKULMIA OSALLISUUTEEN
 - 3.1. DIALOGINEN TYÖYHTEISÖ
 - 3.2. VANHEMMAT – KASVATUSKUMPPANUUS
 - 3.3. OPPILAIDEN OSALLISTUMINEN JA VAIKUTTAMINEN KOULUN TOIMINTAYMPÄRISTÖSSÄ
 - 3.4. OSALLISTAVA PEDAGOGIIKKA
 - 3.5. OPPILAITOS AKTIIVISENA OSANA LÄHIYHTEISÖÄ
4. OSALLISUUDEN ARVIOIMINEN
5. LATAAMOTYÖSKENTELYN RUNKO JA OHJAAMINEN
 - 5.1. PERUSMALLI
 - 5.1.1. ORIENTAATIO JA VIRITTÄYTYMINEN TYÖSKENTELYYN
 - 5.1.2. LYHYT ESITTELY DIALOGISUUDESTA JA OSALLISUUDESTA
 - 5.1.3. LATAAMO -TYÖSKENTELYN KÄYNNISTÄMINEN
 - 5.1.4. TEEMATYÖSKENTELY RASTEILLA
 - 5.1.5. YHTEINEN KOONTI JA JATKOTYÖSKENTELYSTÄ SOPIMINEN
 - 5.2. VAIHTOEHTOISIA TOTEUTUSTAPOJA
 - 5.3. JATKOTYÖSKENTELYVAIHTOEHTOJA
6. OHJAAJALLE ENNEN LATAAMO -TYÖSKENTELYÄ
 - 6.1. YLEISHUOMIOITA JA ETUKÄTEISVALMISTELUT
 - 6.2. LATAAMOSTA TIEDOTTAMINEN JA OSALLISTUJIEN ENNAKKOVALMISTAUTUMINEN
 - 6.3. OHJAAJAN TEHTÄVÄT TYÖSKENTELYN AIKANA
 - 6.4. ESIMERKKEJÄ HAASTAVISTA TILANTEISTA
7. PROSESSIN JATKO
8. LOPUKSI

KIRJALLISUUTTA JA LÄHTEITÄ

LIITTEET

LUKIJALLE

Onnittelut, Sinulla on edessäsi *Lataamo – Osallisena yhteisössä* –materiaali.

Lataamo – Osallisena yhteisössä on dialoginen työskentelymuoto, jonka tarkoituksena on tuottaa uudenlaisia näkökulmia koulutyön ja koulun opetussuunnitelmatyön kehittämiseen. Lataamon materiaali luo yhteisöille hyvät lähtökohdat osallisuuden teemojen käsittelyyn sekä tarjoaa välineitä osallisuutta tukevan koulun toimintakulttuurin rakentamiseen. Työskentely on eräänlainen ajatusten lataamo, joka antaa mahdollisuuden tuoda esiin, pohtia ja jakaa kokemuksia osallisuudesta ja sen toteutumisesta koulussanne. Työskentely pyrkii virittämään myönteiseen ajatteluun osallisuudesta. Lataamo ei tuota valmiita ratkaisuja, vaan siinä käytettävä dialoginen työskentelymenetelmä auttaa koulu yhteisöä kehittämään toimintakulttuuria ja opetussuunnitelmaa, jotka tukevat aktiivista toimijuutta.

Materiaalissa esiteltävän työskentelyn tavoite on luoda yhteistä käsitystä osallisuudesta osana opetussuunnitelmaa ja arkista koulutyötä sekä tuoda esiin yhteisön kannalta keskeisiä osallisuuden kysymyksiä. Työskentelyssä osallisuutta lähestytään viiden teeman kautta. Teemat ovat dialoginen työyhteisö, vanhemmat - kasvatuskumppanuus, oppilaiden osallistuminen ja vaikuttaminen koulun toimintaympäristössä, osallistava pedagogiikka sekä oppilaitos aktiivisena osana lähiyhteisöä. Teemat mahdollistavat osallisuuden pohtimisen monesta eri näkökulmasta. Työskentely tuo näkyväksi osallisuuden toteutumista nykyhetkellä ja antaa samalla aineistoa jatkopohdinnalle.

Lataamo on tarkoitettu tehtäväksi vuoden 2015 aikana, mutta sen voi halutessaan toteuttaa myös muuna ajankohtana.

Tämä opas antaa Sinulle tarvittavat välineet Lataamo –työskentelyn toteuttamiseen. Oppaassa tarjotaan selkeä mallinnus työskentelyjen ohjaamiseen ja viitoitetaan mahdollisia jatkotyöskentelyn suuntia, jotta työpajan ohjaajana kykenet hahmottamaan koulutusprosessin

kulun mahdollisimman hyvin. Oppaan kirjoittamisesta ovat vastanneet Aretai Oy:n kouluttajat Olli-Pekka Ahtiainen ja Katriina Lehti.

Oppaan alussa on lyhyt taustoitus, joka auttaa ymmärtämään Lataamo-työskentelyn lähtökohtia. Ensimmäisessä luvussa kuvataan osallisuuden teemaa. Toinen luku käsittelee dialogisuutta sekä dialogista yhteistoimintaa työskentelyn taustalla olevana ajatteluna. Kolmannessa luvussa avataan työskentelymateriaalina olevaa viittä näkökulmaa osallisuuteen. Neljännessä luvussa kuvataan malleja arvioida osallisuuden toteutumista. Viides luku sisältää koulutusprosessin kuvauksen. Kuudennessa luvussa annetaan ohjeita ennakkotyöskentelyyn sekä kuvataan työskentelyssä esiin nousevia mahdollisia erityistilanteita ja annetaan vinkkejä siitä, miten niihin voisi mahdollisesti pyrkiä vastaamaan. Seitsemännessä luvussa tarjotaan vaihtoehtoisia koulutuksen työskentelytapoja sekä annetaan vinkkejä teeman jatkotyöskentelyyn. Lopussa on vielä luettelo lähteistä, joista saa lisätietoa käsiteltävistä aiheista. Oppaan liiteosiossa ovat monistepohjat työskentelyohjeista sekä rasteille tulevista teemateksteistä ja pohdinatkysymyksistä. Materiaaliin kuuluvat lisäksi powerpoint -diat, joita voit työskentelyn ohjaajana käyttää aloituksessa sekä ohjeistuksessa. Materiaali on vapaasti käytettävissä ja tarvittaessa muokattavissa tarpeitanne vastaavaksi. Suosittelemme, että tutustut koko materiaalin, ennen kuin ryhdyt ohjaamaan työskentelyä. Lisäksi olemme liittäneet oheislukemistoksi OPPI- tutkimusryhmän artikkelin: *Mitä jos opettaja etäännyty työstään? Näkökulmia opettajan työhön kiinnittymiseen.*

1. MITÄ ON OSALLISUUS?

Tampereen seudun opetussuunnitelmatyössä on päädytty nostamaan osallisuus yhdeksi kevään 2015 opetussuunnitelmatyön painopistealueeksi seuraavista syistä:

- *Asia koetaan tärkeäksi hyvinvoinnin, tasa-arvon, yhteiskunnallisten muutosten ja aktiivisen kansalaisuuden näkökulmasta.*
- *Globaalit muutokset vaativat myös koulujen toimintakulttuurien muutosta. Tämä edellyttää paljon keskustelua kouluilla eri toimijoiden kesken.*
- *Keskustelu kunkin toimijan roolista on tärkeää. Kouluyhteisöille pitää antaa mahdollisuuksia käydä läpi myös aiheeseen liittyviä pelkoja ja epäluuloja.*
- *Perinteisessä toimintakulttuurissa osallisuus on melko uusi asia, joten koulut tarvitsevat konkreettisia malleja ja askelia osallistumisen kulttuurin luomiseen.*

Osallisuuden kokemuksen mahdollistuminen, sen harjoittelu ja koulun toimintakulttuurin kehittäminen sitä tukevaksi on monitahoinen prosessi. Osallisuuden toteutuminen ei ole kiinni vain yksittäisen opettajan toiminnasta, vaan edellyttää yhdessä kirkastettuja toiminnan periaatteita, niitä tukevia toimintamalleja ja rakenteita sekä osallisuutta tukevaa johtamista. Oppilaiden osallisuuden tukeminen onkin ennen kaikkea koulun ammatillisen yhteisön haaste; jos opettajat eivät koe osallisuutta koulun toimintaan, heidän on vaikea tukea lasten ja nuorten osallisuutta suhteessa koulutyöhön.

Osallisuus, eli kokemus toimijuudesta ja yhteisön osana olemisesta sekä mahdollisuudesta vaikuttaa oman elämäänsä, näyttäisi auttavan oppilaita kiinnittymään kouluun ja koulutyöhön sekä on siten tärkeä lapsen ja nuoren syrjäytymiskehitystä estävä tekijä. Toisaalta, myös opettajan kokemus toimijuudesta ja yhteisön osana olemisesta sekä mahdollisuudesta vaikuttaa asioihin on

keskeinen työhyvinvointia edistävä ja uupumusta ehkäisevä asia. Kokemus osallisuudesta vaikuttaa siten sekä hyvinvointiin että oppimiseen.

Osallisuuden tulisi toteutua siis työyhteisön yhteistoiminnassa, oppilaiden toiminnassa ja myös suhteessa yhteistyötahoihin. Uuteen opetussuunnitelmaan on kirjattu tavoite kehittää osallisuutta koulun toimintakulttuurin kaikilla tasoilla. Opetussuunnitelman mukaan

- Opetushenkilöstön on koettava olevansa aktiivisia toimijoita omassa työyhteisössään. Tämän toteutumiseksi opetuksen järjestäjän tehtävänä on huolehtia opetustoimen henkilöstön mahdollisuuksista osallistua yhteistyöhön ja edistää sekä oppiaineiden yhteistyötä että eri toimijaryhmien välistä monialaista yhteistyötä. Kokiessaan omat vaikutusmahdollisuutensa yhteisössä voi opetushenkilöstö tukea myös oppilaiden osallisuutta.
- Opetuksen tavoitteena tulee olla oppilaiden aktiivinen toimijuus yhteiskunnassa. Kouluyhteisö luo osaamisperustaa oppilaiden kasvulle demokraattisia oikeuksia ja vapauksia vastuullisesti käyttäviksi, aktiivisiksi kansalaisiksi.
- Opetussuunnitelman suunnitteluun on syytä osallistaa myös oppilaat ja vanhemmat, jolloin heille syntyy kokemus osallisuudesta koulutyöhön.
- Yhteistyö ulkopuolisten toimijoiden kanssa on tärkeää, koska sen kautta koulu osallistaa lapsia ympäröivään yhteiskuntaan. Sitä on hyvä harjoitella koulussa tutussa ja pienimuotoisemmassa yhteisössä. Osallistuminen ja vaikuttaminen on demokratian toimimisen perusedellytys.

OPPI -tutkimusryhmän tutkimusten mukaan opettajan osallisuuden ja toimijuuden kokemukset ovat yhteydessä pedagogiseen hyvinvointiin, joka kietoutuu voimakkaasti opetustyön perustehtävään - mielekkään oppimisen mahdollistamiseen - ja siinä kehittymiseen. Pedagoginen hyvinvointi ei kuitenkaan koske vain opettajaa, vaan kaikkien oppilaitoksen toimijoiden riittävä pedagoginen hyvinvointi on tavoitteen suuntaisen oppimisprosessin onnistumisen ehto. Pedagogisen hyvinvoinnin laatua määrittää se missä määrin kouluyhteisön vuorovaikutukseen osallistuvat toimijat kokevat eheyttä, merkityksellisyyttä, kuulumisen tunnetta ja aktiivista

toimijuutta suhteessa oppimisen toiminnan kohteeseen ja pedagogiseen kontekstiin. Aktiivisen toimijuuden ehtoja ovat yksilön mahdollisuudet oman toimintansa tulevaisuuteen suuntautuvaan ohjaamiseen ja arviointiin yhdessä muiden kanssa. Oppilaitoksen johtamiskulttuuri - vaikkapa se, voiko opettaja kokea olevansa mukana päättämässä tavoitteista ja toimintamuodoista - voi säädellä merkittävästi pedagogista hyvinvointia, esimerkiksi sitä, miten työntekijät suhtautuvat pedagogiseen uudistamistyöhön tai millaiseen vuorovaikutukseen he pyrkivät muiden kanssa.

Uudessa opetussuunnitelmassa puhutaan paljon osallisuudesta, mutta termin selkeää määrittelyä ei tehdä. Kuten jo edellä havaitsimme, osallisuudesta puhuttaessa käytetään useita käsitteitä. Yhtäällä puhutaan *osallisuudesta* ja *osallistumisesta*, toisaalla aktiivisesta *toimijuudesta* tai *kiinnittymisestä*, jotkut taas käyttävät *voimaantumisen* tai *motivaation* käsitteitä. Yksilön tai yhteisön *kokemus* on myös tärkeä käsite. Seuraavassa esitellään joitakin lisänäkökulmia osallisuuden määrittämiseen.

Yksi tapa on kuvata osallisuutta suhteena kolmen ulottuvuuden avulla. Osallisuuden toteutumisen perusedellytys on, että *tiedostaa olevansa osa jotakin yhteisöä*. Lisäksi tarvitaan kokemus siitä, että *omalla toiminnalla juuri tässä yhteisössä on merkitys ja sillä on vaikutuksia toisten toimintaan*. Keskeistä on myös *kuulumisen tunne*, joka viittaa emotionaaliseen kiinnittymiseen, esimerkiksi hyviin ja lämpimiin suhteisiin vertaisten ja opettajien kanssa tai yhteisölle annettuihin merkityksiin. Erityisesti lapsille ja nuorille oman vertaisyhteisön, esimerkiksi oman koululuokan palaute ja vuorovaikutus näyttäisivät olevan merkittäviä toimijuutta, motivaatiota ja osallisuutta lisääviä tekijöitä. Kuulumisen kokemus näyttäytyy siinä, millaisia tunteita, tietoa, tarinoita ja puhetta yhteisöön liitetään. Osallisuuden kokeminen saa aikaan sen, että asioilla koetaan olevan väliä, myös tunnetasolla. Tämä merkityksellisyyden kokemus saa asettamaan toiminnalleen päämääriä ja toimimaan tavoitteellisesti niitä kohti.

Osallisuutta voidaan hahmottaa myös sitä kautta mitä se on ja ei ole. Silloin se näyttäytyy aktiivisuutena ja osallistumisena (vs. passiivisuus), kiinnostuksena koulun ympäristöä kohtaan ja haluna vaikuttaa siihen (vs. välinpitämättömyys), osansa saamisena yhteisön resursseista ja

mahdollisuuksista (vs. osattomuus), paikan löytämisenä suhteessa yhteiskunnan eri toimintajärjestelmiin (vs. syrjäytyminen) sekä elämisenä yhteydessä itseensä, ympäristöönsä ja yhteiskuntaan (vs. vieraantuminen).

Osallisuus voidaan ymmärtää myös kuulluksi tulemisena ja osallisuutena yhteiseen ja yksilöä koskevaan päätöksentekoon. Osallisuus on subjektina olemista omassa elämässään sekä omaa elämäänsä koskevissa päätöksissä ja oman näkökulman, myös eriävän mielipiteen esille tuomisen mahdollisuutta.

Osallisuuden kokemus kiinnittää koulun ammattilaiset omaan työhönsä ja sen tavoitteisiin sekä antaa työhön mielekkyyttä. Oppilaiden kouluun liittämät kokemukset värittyvät myönteisesti ja heidän oppimisensa mahdollistuu, mikäli he kokevat osallisuutta koulutyöhön. Osallisuus lisää kaikkien koulussa arkeaan viettävien osapuolien kokemusta yhteisestä yhteisöstä, johon kuuluminen on tärkeä osa heidän elämäänsä.

Lähteet:

Nivala, Elina & Rynänen, Sanna 2013. [Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia](#). Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2013, vol. 14.

Soini, T., Pietarinen, J., Pyhältö, K., Westling, SK., Ahonen, E. & Järvinen, S. (2012). Mitä jos opettaja etäänny työstään? Näkökulmia opettajan työhön kiinnittymiseen. *Nuorisotutkimus* 30(2), 5–20.

Rasku-Puttonen, Helena (2005). Opettajat, oppilaat ja osallisuus koulu yhteisössä. Teoksessa Luukkainen, Olli & Valli, Raine (toim.) *Kaksitoista teesiä opettajalle*. Jyväskylä: PS-Kustannus.

http://www.nuorisotutkimusseura.fi/sites/default/files/verkkojulkaisut/Flojt_Anu.pdf

<http://www.ctmoy.fi>

Pietarinen, J., Pyhältö, K., Soini, T. & Salmela-Aro, K. (2013). Reducing teacher burnout: A socio-contextual approach. *Teaching and Teacher Education*, 35, 62–72.

Pietarinen, Janne, Pyhältö, Kirsi & Soini, Tiina (2014). Student's emotional and cognitive engagement as the determinants of well-being and achievement in school. *International Journal of Educational Research*, 67, 40–51.

2. DIALOGISUUS JA DIALOGINEN YHTEISTOIMINTA

Dialogisuus voidaan ymmärtää tavaksi jäsentää maailmaa, eräänlaiseksi maailmankatsomuksen muodoksi. Organisaatiotutkija William Isaacs kuvaa dialogin olevan syvällisempää kuin tavallinen keskustelu, ja sen tarkoituksena on saavuttaa uutta ymmärrystä. Siten se siis eroaa päätöksentekoon tähtäävästä neuvottelusta ja sopimuksesta, jossa on usein oleellista hyväksynnän saaminen.

Dialogi perustuu käsitykseen ihmisestä kokevana ja kokemuksilleen merkityksiä antavana olentona. Dialogin keskiössä on ihmisten välinen vuorovaikutteinen prosessi ja se korostaa ihmistä jatkuvana oppijana. Lähtökohtana ovat ihmisten erilaiset kokemusperspektiivit ja niihin sisältyvät merkitykset (=käsitykset), joiden kautta tulkitsemme maailmaa. Dialogissa kokemuserot otetaan vakavasti niitä arvostaen ja samalla hyödyntäen. Dialogi on vuorovaikutusta, jossa kehitellään yhteisiä merkityksiä sen sijaan, että pyrittäisiin päätöksiin tai väittelyn voittamiseen. Dialogi on täten eräänlaista asioiden merkityksistä käytävää yhteistä neuvottelua, jossa pyrkimyksenä on löytää mielekäs tapa yhdessä toimimiseen.

Dialogisen yhteistoiminnan teoria puolestaan perustuu erityisesti Peter Sengen ja William Isaacsin (MIT) tutkimus- ja kehittämistyöhön Yhdysvalloissa sekä Tom Arnkilin (THL) ja Jaakko Seikkulan (Jyväskylän yliopisto) tutkimusryhmien työhön Suomessa. Dialogisella yhteistoiminnalla tarkoitetaan sellaista vuorovaikutuksen tapaa, jossa ollaan myönteisellä tavalla kiinnostuneita eri osapuolten välisten näkökulmien sekä käsitystapojen välisistä eroista ja pyritään hyödyntämään näitä eroja luovan yhteistoiminnan lähtökohtina. Dialogisen yhteistoiminnan teoriaa sovelletaan jatkuvasti menestyksekkäästi monissa eri asiantuntijaorganisaatioissa sekä julkisella että yksityisellä sektorilla. Se on osoittautunut erittäin toimivaksi lähtökohdaksi erityisesti moniammatillisten työryhmien toiminnassa.

2.1 Dialogin käytännön taidot

Jotta työyhteisössä on mahdollista käydä dialogia, jossa kaikkien erilaisiin kokemuksiin pohjautuvat näkökulmat ja ajatukset voivat tulla esille, on syytä pyrkiä toteuttamaan muutamia käytännön toimintatapoja.

Erilaisten näkemysten esille tuleminen herättää usein dialogiin osallistujissa voimakkaan halun puolustaa omaa näkökulmaansa nopeasti ja ponnekkaasti. Jotta aito erilaisten näkemysten välillä käytävä dialogi mahdollistuisi, on tärkeää selkeästi *erottaa toisistaan puhuminen ja kuunteleminen*. Kun joku muu jakaa omia ajatuksiaan, muiden on hyvä pitäytyä nopeista reaktioista ja antaa kuulemansa rauhassa vaikuttaa omiin ajatuksiin. Omalla vuorolla puhuessa olisi hyvä *liittyä siihen mitä joku muu on sanonut* ("Kun sinä Marja kerroit kokemuksestasi erään perheen kanssa, minulla heräsi ajatus että voisiko siinä olla kysymys..."). Tämä on oman 'tässä ja nyt' tapahtuvan sisäisen dialogin jakamista toisille. Dialogissa on tavoitteena *puhua asioista suoraan*. Dialoginen vuorovaikutus pyritään suuntaamaan suoraan toisille osallistujille. Tämä tarkoittaa toisten ihmisten ja heidän kokemustensa puhuttelua. Omista kokemuksista pyritään puhumaan *luoden yhteistä kieltä*, jonka kaikki osallistujat ymmärtävät. Erityissanastoa vältetään ja asioista puhutaan yleistajuisesti, mikä on erityisen tärkeää eri toimijoiden (esim. oppilashuollon ammattilaisten) kesken sekä vanhempien kanssa keskusteltaessa.

Ihmisillä on erilaisten elämäkokemuksiensa kautta väistämättä toisistaan poikkeavia näkemyksiä ja mielipiteitä asioista. Usein tämä koetaan keskustelun kompastuskivenä ja aidon yhteistoiminnan esteenä. Dialogissa ilmenevistä *ristiriitaisista näkemyksistä kiinnostutaan ja ne otetaan vakavasti*. Niitä tulee kannatella ja pitää keskeisinä oppimiskohtina. Usein aidosti uuden idean syntyä edeltää ristiriitoja osallistujien eri kokemusten välillä. Dialogi mahdollistaa oman aiemman näkökulman muuttumisen tai kehittymisen. Eri näkökulmia keritään tietoisesti osaksi yhteistä päämäärää.

Dialogissa on myös tärkeää *pyrkiä etsimään niitä näkökulmia ja kokemuksia, jotka jäävät toteutuneessa dialogissa sivuun*. Silloin tällöin koulun opetussuunnitelmaa tai toimintakulttuuria

kehittäessä on hyvä pysähtyä miettimään, minkä näkökulman vanhemmat ja muut yhteistyötahot saattaisivat tuoda keskusteluun tai miltä se kuulostaisi eri-ikäisten oppilaiden korvin.

Tässä käytettävä työskentely on yksi dialogisista käytännöistä. Dialogiset käytännöt pyrkivät lisäämään ihmisten halukkuutta ja kykyä puhua toisilleen suoraan niistä asioista, jotka ovat heille todella tärkeitä. Dialogisten käytäntöjen tarkoitus on auttaa ihmisiä puhumaan myös vaikeista asioista. Oleellisten asioiden suoraan puhumisen lisäksi dialogiset käytännöt auttavat osallistujia kuuntelemaan toistensa mielipiteitä ja ajatuksia, mikä taas vaikuttaa heidän omien ajatustensa selkiyttämiseen ja kehittymiseen.

Lähteet:

Alhanen, Kai ym 2011: Työnohjauksen käsikirja. Tammi, Helsinki. (<http://www.aretai.org/kirjoituksia>)

Isaacs, William 2001: Dialogi, yhdessä ajattelemisen taito. Alkuperäinen 1999. Kauppakaari, Helsinki.

Seikkula, Jaakko & Arnkil, Tom 2009. Dialoginen verkostotyö. Alkuperäinen painos 2005. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

3. NÄKÖKULMIA OSALLISUUTEEN

3.1. DIALOGINEN TYÖYHTEISÖ

Dialogisessa työyhteisössä ollaan aidosti kiinnostuneita ihmisten erilaisista kokemuksista, kehitetään rakenteita niiden tutkimiseen ja niistä oppimiseen sekä sitä kautta mahdollistetaan luovaa yhteistoimintaa. Toimivassa kouluyhteisössä sen jäsenet sitoutuvat *aidosti toistensa kuuntelemiseen ja omien kokemustensa jakamiseen*. Kouluyhteisössä nousevien asioiden pohtimiselle järjestetään tilaa yhteisön arjessa. Henkilöstön tiivis yhteistyö edesauttaa koulun kasvatusta- ja opetustavoitteiden toteuttamista.

Yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset vahvistavat yhteisöä. Tavoitteiden pohdinta sekä oman työn säännöllinen arviointi ja kiireettömyys edistävät yhteistä ammatillista oppimista. Tämän seurauksena koulutyö voidaan järjestää tarkoituksenmukaisesti ja joustavasti yhdessä toimien ja työtä jakaen. Aikuisten yhteistyö, kuten samanaikaisopettajuus, mallintaa koulun toimintaa oppivana yhteisönä myös oppilaille.

Kouluyhteisön jäsenten työhön sitoutumisen kannalta on olennaista, että jokainen kokee omien kokemustensa olevan merkityksellisiä yhteisen toiminnan suuntaamisessa. Ammatillisessa oppimisessa ja toimivan koulun rakentumisessa *työhön kohdistuvan reflektiokyvyn kehittymisellä* on suuri uutta luova potentiaali. On keskeistä ymmärtää, että keskenään erilaiset ja joskus ristiriitaisetkin näkemykset mahdollistavat asioiden tarkastelun uudella tavalla. Tätä kautta voidaan oppia uutta sekä löytää mahdollisesti piiloon jääneitä näkökulmia.

Uuden opetussuunnitelman tavoite on kehittää koulun toimintakulttuuria siten, että henkilöstön osallistuminen yhteisen työn suunnitteluun ja kehittämiseen mahdollistuu. On tärkeää, että jokainen löytää tarvittavan motivaation sekä kokee saavansa riittävät mahdollisuudet olla mukana yhteisessä kehittämisen prosessissa. Tässä on keskeistä prosessin johtaminen, sekä kehittämisen ja osallisuuden mahdollistavat rakenteet.

Opettaja on koulu yhteisön mielekkään arjen rakentamisen keskeinen toimija. Se, kuinka hän kiinnittyy työhönsä, näyttäisi määrittävän myös muiden koulun toimijoiden, erityisesti oppilaiden ja muiden opettajien, mahdollisuuksia kokea osallisuutta, pätevyyden tunnetta ja autonomisuutta koulussa. Opettajan kokemus toimijuudesta ja yhteisön osana olemisesta sekä mahdollisuudesta vaikuttaa asioihin on keskeinen työhyvinvointia edistävä ja uupumusta ehkäisevä asia

Lähteet:

Opetushallitus: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (Luvut 1,4 ja 5)

Alhanen, Kai ym. 2011: Työnohjauksen käsikirja. Tammi, Helsinki. (<http://www.aretai.org/kirjoituksia>)

Soini, T., Pietarinen, J., Pyhältö, K., Westling, SK., Ahonen, E. & Järvinen, S. (2012). Mitä jos opettaja etäännyty työstään? Näkökulmia opettajan työhön kiinnittymiseen. Nuorisotutkimus 30(2), 5–20

3.2 VANHEMMAT - KASVATUSKUMPPANUUS

Lapsen kehityksen ja oppimisen kannalta on tärkeää, että *koti ja koulu tekevät yhteistyötä* ja tukevat lapsen koulunkäyntiä kasvatuskumppanuuden hengessä. Perusopetuslaki ja uusi opetussuunnitelma korostavat yhteistyön merkitystä osana koulujen toimintakulttuuria. Kasvatusyhteistyö lisää oppilaan, luokan ja koko koulu yhteisön hyvinvointia ja turvallisuutta.

Kasvatuskumppanuus korostaa *eri näkökulmien läsnäolon ja kuulluksi tulemisen merkitystä*. Kaikilla koulun ammattilaisilla on lapsen ja ryhmän tilanteisiin oma näkökulmansa ja taas vanhemmilla omansa, joka muodostuu lapsen persoonallisuuden ja henkilökohtaisen historian syvästä tuntemuksesta. Kasvatuskumppanuus perustuu vanhempien ja koulun henkilökunnan väliselle *luottamukselle, tasavertaisuudelle sekä keskinäiselle kunnioitukselle*. Vastuu kasvatuskumppanuuden toteutumisesta on opetuksen järjestäjällä. Eri näkökulmien kuulluksi tuleminen vaatii tilaa ja aikaa. Kaikki kasvatustyön osapuolet tuovat dialogiin oman ainutlaatuisen ja arvokkaan näkemyksensä.

Vanhemmilla on ensisijainen vastuu lapsen kasvatuksesta. Koulun tulee tukea kotien kasvatustehtävää sekä vastata oppilaan opetuksesta ja kasvatuksesta koulu yhteisön jäsenenä.

Huoltajan tulee siten saada tietoa lapsensa oppimisen ja kasvun edistymisestä. Lisäksi huoltajan kanssa keskustellaan opetuksen järjestämisen keskeisistä asioista, kuten opetussuunnitelmasta, oppimisen tavoitteista, oppimisympäristöistä ja työtavoista, oppimisen tuesta ja oppilashuollosta, arvioinnista ja todistuksista sekä opiskeluun liittyvistä valinnoista ja lukuvuoden erilaisista tapahtumista. Erityisen tärkeää yhteistyö on oppilaan koulupolun nivelvaiheissa sekä oppimisen ja koulunkäynnin tukea suunniteltaessa ja toteutettaessa. Vanhempien ja koulun kasvatuskumppanuus muodostaa vahvan sosiaalisen verkon lapsen koulunkäynnin tueksi ja lisäksi se toimii myös osallisuuden mallina lapsille ja nuorille.

Huoltajille tarjotaan mahdollisuuksia osallistua koulun toiminnan ja kasvatustyön tavoitteiden suunnitteluun, arviointiin ja kehittämiseen. Yhteinen arvopohdinta luo perustaa yhteiselle kasvatustyölle. On tärkeää ymmärtää, että kasvatuskumppanuuden kehittyminen on prosessi, joka alkaa tutustumisesta ja syvenee vähitellen yhteistoiminnan ja käydyn dialogin kautta. Kasvatuskumppanuus lisää sekä vanhempien, että koulun kaikkien ammattilaisten tietoisuutta oman kasvatustoimintansa vaikutuksista lapsen ja koko luokka- ja kouluyhteisön tilanteisiin.

Lähteet:

Opetushallitus: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (Luku 5.2)

Marjatta Kekkonen ja Marja Kaskela (THL): Kasvatuskumppanuus kannattelee lasta-kouluttajan manuaali

3.3. OPPILAIDEN OSALLISTUMINEN JA VAIKUTTAMINEN KOULUN TOIMINTAYMPÄRISTÖSSÄ

Lapsille ja nuorille kokemus *osallisuudesta ja kuulluksi tulemisesta* sekä mahdollisuudesta vaikuttaa oman yhteisönsä asioihin on merkittävä hyvinvointia lisäävä sekä syrjäytymistä ehkäisevä tekijä. Myös vertaisyhteisön palaute ja kannustus on heille erittäin tärkeää oppimisen ja motivoitumisen kannalta.

Koulun opetushenkilöstöllä ja erityisesti opettajalla on keskeinen merkitys oppilaiden sosio-psykologisessa hyvinvoinnissa. Erityisesti oppilaan ja opettajan vuorovaikutuksessa koetut

kuulumisen ja osallisuuden tunteet vaikuttavat kokemukseen omasta pätevydestä koululaisena, mikä puolestaan selittää varsinaista koulumenestystä. Se ei ole tärkeää vain kouluviihtyvyyden kannalta, vaan se vaikuttaisi olevan oppimisen edellytys.

Uuden opetussuunnitelman mukaan koulutyö tulee järjestää niin että sen perustana on oppilaiden osallisuus ja kuulluksi tuleminen. Tämä toteutuu mm. ottamalla oppilaat aktiivisesti mukaan koulutyön suunnitteluun ja toteuttamiseen. On tärkeää, että oppilaat saavat kokemuksia *yhteistyöstä ja demokraattisesta toiminnasta* omassa opetusryhmässä, koulussa ja sen lähiympäristössä sekä erilaisissa verkostoissa. Demokraattisessa yhteiselämässä jokainen osallistuu yhteiseen toimintaan omien kykyjensä mukaan. Näin luodaan osaamisperustaa oppilaiden kasvulle demokraattisia oikeuksia ja vapauksia vastuullisesti käyttäviksi, aktiivisiksi kansalaisiksi. Osallistumisen ja vaikuttamisen taitoja sekä vastuullista suhtautumista tulevaisuuteen voi oppia vain *harjoittelemalla*. Osallistuessaan sekä koulussa että sen ulkopuolella oppilaat oppivat ilmaisemaan omia näkemyksiään rakentavasti. He oppivat työskentelemään yhdessä ja saavat tilaisuuksia harjoitella neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista sekä asioiden kriittistä tarkastelua.

Perusopetuslain mukaan koululla tulee olla sen oppilaista muodostuva *oppilaskunta*. Oppilaskunnan ja sen toimielinten tehtävänä on edistää oppilaiden yhteistoimintaa, vaikutusmahdollisuuksia ja osallistumista. Oppilaskunta innostaa oppilaita esittämään näkemyksiään, toimimaan ja vaikuttamaan omiin ja yhteisiin asioihin.

Lähteet:

Opetushallitus: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (Luvut 1, 3, 4, ja 5)

Soini, T., Pietarinen, J., Pyhältö, K., Westling, SK., Ahonen, E. & Järvinen, S. (2012). Mitä jos opettaja etäänny työstään? Näkökulmia opettajan työhön kiinnittymiseen. Nuorisotutkimus 30(2), 5–20

3.4 OSALLISTAVA PEDAGOGIIKKA

Osallistava pedagogiikka pyrkii vahvistamaan ja kasvattamaan *lasten toimijuuden, pystyvyyden ja resilienssin* eli sitkeyden ja sinnikkyiden kokemusta. Tämä mahdollistuu, kun oppilas voi osallistua oman koulutyönsä ja ryhmän toiminnan suunnitteluun. Hän oppii asettamaan tavoitteita ja ratkaisemaan ongelmia sekä itsenäisesti että yhdessä muiden kanssa. Uusien tietojen ja taitojen oppimisen rinnalla oppilas oppii refleктоimaan oppimistaan, kokemuksiaan ja tunteitaan. Oppilaita ohjataan myös ottamaan huomioon toimintansa seuraukset ja vaikutukset muihin ihmisiin ja ympäristöön. Yhdessä oppiminen edistää oppilaiden luovan ja kriittisen ajattelun taitoa sekä kykyä ymmärtää erilaisia näkökulmia. Oppiminen on monimuotoista ja sidoksissa opittavaan asiaan, aikaan ja paikkaan.

Osallistavassa pedagogiikassa on olennaista miten oppilaat oppivat tekemään havaintoja ja hakemaan, arvioimaan, muokkaamaan, tuottamaan sekä jakamaan tietoa ja ideoita. *Tutkiva ja luova työskentelyote, yhdessä tekeminen sekä mahdollisuus syventymiseen ja keskittymiseen* edistävät ajattelun ja oppimaan oppimisen kehittymistä. Erilaisten tietolähteiden käyttäminen oppikirjojen lisäksi lisää oppilaiden kykyä suhtautua tietoon kriittisesti ja vertailevasti sekä eri näkökulmista. Oppimisessa pyritään hyödyntämään oppilaiden kaikkea kokemus- ja tietovarastoa. Osallistavassa pedagogiikassa hyödynnetään suunnitelmallisesti eri työtapoja ja oppimisympäristöjä. Oppilaat harjoittelevat työhön tarvittavan ajan arviointia ja muita työn edellytyksiä sekä uusia ratkaisujen löytämistä olosuhteiden muuttuessa. Samalla on tilaisuus oppia ennakoimaan työskentelyn mahdollisia vaikeuksia ja kohtaamaan myös epäonnistumisia ja pettymyksiä. Oppimaan oppimisen taitojen kehittyminen on perusta tavoitteelliselle ja elinikäiselle oppimiselle. Siksi oppilasta ohjataan tiedostamaan omat tapansa oppia ja käyttämään tätä tietoa oppimisensa edistämiseen.

Oppiva luokkayhteisö kehittyy dialogin avulla. *Yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset* vahvistavat yhteisöä. Oppivassa yhteisössä ymmärretään fyysisen aktiivisuuden merkitys oppimiselle ja irrottaudutaan istuvasta elämäntavasta. Siinä arvostetaan työhön syventymistä, oppimisessa tarvittavaa ponnistelua ja työn loppuunsaattamista. Opetuksessa kehitetään oppilaiden edellytyksiä itsearviointiin antamalla tilaa oppimisen ja opintojen edistymisen

pohdintaan ja kehittämällä itsearviointitaitoja. Oppilaita ohjataan niin yksilöinä kuin ryhmänä havainnoimaan oppimistaan ja sen edistymistä sekä niihin vaikuttavia tekijöitä.

Lähteet:

Opetushallitus: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (Luvut 2, 3, ja 4)

Kristiina Kumpulainen, Leena Krokfors, Lasse Lipponen, Varpu Tissari, Jaakko Hilppö ja Antti Rajala: Oppimisen sillat, kohti osallistavia oppimisympäristöjä (<http://helda.helsinki.fi//handle/10138/15628>)

3.5 OPPILAITOS AKTIIVISENA OSANA LÄHIYHTEISÖÄ

Uusi opetussuunnitelma korostaa, että peruskoulun tulee omaksua aktiivinen rooli toimintaympäristössään. Tämä edellyttää olemassa olevien yhteistyötaitojen ja -rakenteiden reflektointia. Yhteistyötahojen kartoittamista olisi hyvä tehdä pohtien mitkä uudet yhteistyökumppanit olisivat kouluille antoisia ja avaisivat uudenlaisia osallisuuden mahdollisuuksia. Tämä voi edellyttää myös uusien yhteistyötapojen opettelua. Opetussuunnitelma liittyy koulut monin tavoin muuhun paikalliseen toimintaan lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja oppimisen edistämiseksi.

On tärkeää, että myös *huoltajat* voivat osallistua opetussuunnitelmatyöhön sekä koulun toiminnan suunnitteluun, erityisesti kasvatustavoitteiden, toimintakulttuurin sekä kodin ja koulun yhteistyön osalta. Erityistä huomiota kiinnitetään oppilaiden ja huoltajien kannalta mielekkäisiin ja monipuolisiin sekä oppilaiden kehitysvaiheen huomioon ottaviin osallistumistapoihin.

Perusopetuslaki velvoittaa laatimaan opetussuunnitelman oppilashuoltoa sekä kodin ja koulun yhteistyötä koskevilta osin yhteistyössä *kunnan sosiaali- ja terveydenhuollon* tehtäviä hoitavien viranomaisten kanssa. Yhteistyötä tarvitaan myös *muiden hallintokuntien* kanssa, jotta kaikkien oppilaiden koulunkäynnistä, turvallisuudesta ja hyvinvoinnista voidaan huolehtia. Yhteistyö *seurakuntien, järjestöjen, yritysten ja muiden toimijoiden* kanssa syventää käsityksiä yhteiskunnasta ja kansalaisyhteiskunnassa toimimisesta. Yhteydet *eri maissa toimivien koulujen* kanssa lisäävät globalisoituneessa maailmassa toimimisen taitoja.

Eheän oppimispolun varmistamiseksi koulun tulee toimii yhteistyössä *varhaiskasvatuksen, esiopetuksen sekä lukioiden ja ammatillisten oppilaitosten* kanssa. Hyvä yhteistyö *kerho- sekä aamu- ja iltapäivätoiminnan* kanssa edistää oppilaiden hyvinvointia.

Yhteistyö *nuoriso-, kirjasto-, liikunta- ja kulttuuritoimen, poliisin sekä seurakuntien, järjestöjen, yritysten* ja muiden lähiympäristön toimijoiden kuten *luontokoulujen, museoiden ja nuorisokeskusten* kanssa lisää oppimisympäristöjen monipuolisuutta ja tukee koulun kasvatustehtävää.

Lähteet:

Opetushallitus: Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014 (Luvut 1, 4, ja 5)

4. OSALLISUUDEN ARVIOIMINEN

Osallisuuden ja toimijuuden toteutumista ei ole helppo arvioida. Kuten ensimmäisessä luvussa totesimme, osallisuus ei ole vain määrällisiä asioita. Siinä on keskeistä oppilaan, aikuisen ja yhteisön kokemus osallisuudesta, mahdollisuudesta vaikuttaa, toimia ja olla osallisena.

Osallisuus koostuu oikeudesta saada tietoa itseä koskevista suunnitelmista, päätöksistä, ratkaisuista, toimenpiteistä ja niiden perusteluista sekä mahdollisuuksista ilmaista mielipiteensä ja vaikuttaa näihin asioihin. Vastavuoroisuus on olennaista: vaikuttaminen ei ole mahdollista, jos ei pääse mukaan asioiden käsittelyyn eikä saa niistä tietoa. Osallistuminen on toimintaa, jossa osallisuus usein konkretisoituu.

Osallisuutta on usein kuvattu porrastai- tai tikapuumalleilla. Alhaisimmilla portailla yksilöllä on vain vähän tai ei lainkaan mahdollisuuksia vaikuttaa ja mitä korkeammalle hän kiipeää, sitä enemmän vaikuttamisen mahdollisuuksia hänellä on. Oletuksena on, että myös yksilön osallisuus lisääntyy samassasuhteessa. Ratkaisevaa on kuitenkin ihmisen oma kokemus siitä, että hän on voinut olla mukana vaikuttamassa itseään koskevien asioiden käsittelyssä. Ei voida puhua osallisuuden toteutumisesta, mikäli yksilölle ei synny kokemusta siitä, että hänellä tärkeät asiat ovat tulleet kuulluiksi ja niillä on ollut merkitystä.

Porrasmallit saattavat ohjata kaavamaiseen ajatteluun, jossa tavoitellaan kiipeämistä mahdollisimman korkealle ja petytään, kun se ei syystä tai toisesta onnistu. Osallisuus voi kuitenkin toteutua eri tavoilla aikuisten ja lasten yhteisessä toiminnassa riippuen siitä, mikä on mahdollista ja tarkoituksenmukaista organisaation ja lasten kannalta.

Eräs väline arvioida tätä kokemusta ja sen toteutumista on Osallisuuden portaat –arviointimalli. Se on varsinaisesti luotu lasten ja nuorten osallisuuden arviointiin mutta sovellettavissa myös aikuisten kokemusten arvioimiseen.

5. ITSEOHJAUTUVUUS

Oppilaiden ryhmä toimii itsenäisesti yhdessä asetettujen tavoitteiden suuntaisesti. Aikuiset ovat toiminnan mahdollistajia, resurssien tarjoajia ja linkki laajempiin verkostoihin.

4. KOHTI ITSENÄISTÄ PÄÄTÖKSENTEKOAA

Oppilaiden itsenäistä toimintakykyä ryhmänä ja vastuunottoa yhteisestä tehtävästä / tavoitteesta tuetaan. Aikuiset mahdollistavat oppilaiden toiminnan ja tulevat apuun kriittisissä tilanteissa. Aikuinen toimii ohjaajana asioissa, joita oppilaat eivät vielä hallitse.

3. LUOVA YHTEISTYÖPROSESSI

Asiat etenevät aikuisten ja oppilaiden välisessä luovassa, uusia asioita kehittävässä prosessissa. Reunaehtojen merkitystä pohditaan avoimesti ja ratkaisukeskeisesti. Aikuiset arvostavat oppilaiden tuoreita näkemyksiä ja hakevat aktiivisesti tapoja ottaa ne huomioon.

2. AIKUISET JA OPPILAAT VUOROPUHELUSSA, JOTA AIKUISET OHJAAVAT

Oppilaiden kanssa keskustellaan asioista, ideoidaan ja muotoillaan tavoitteita, mutta aikuiset ratkaisevat, mitä tehdään. Oppilaat toimivat aikuisten ohjeitten mukaan, kyseenalaistamista ei sallita.

1. YKSISUUNTAINEN PROSESSI

Näennäisdemokratiaa. Oppilaita tiedustellaan toiveita ja mielipiteitä, mutta aikuiset ratkaisevat yksipuolisesti mitä tullaan tekemään. Oppilaat eivät tiedä, onko heidän toiveillaan ja ideoillaan ollut vaikutusta.

Kuvio 1. Osallisuuden portaat

Ensimmäinen porras, lasten *sopeutuminen* valmiisiin suunnitelmiin, on Suomessa vallitseva osattomuuden käytäntö. Toinen aste, lasten *kuuleminen* merkitsee kaksisuuntaista informaation

vaihtoa, mutta ilman lasten todellista päätöksentekoon vaikuttamista. Kolmas askel, lasten *osallistuminen* aikuisten suunnitteluun, on aikuisten ehdolla tapahtuvaa suunnittelua, jossa lapsia käytetään eräänlaisena viiteryhmänä. Lasten ja nuorten todellinen suunnitteluyhteistyö on Horellin mukaan sellaista, jossa kummatkin osapuolet tuovat *tasavertaisesti* näkemyksensä esiin, synteisiin pyrkien. Silloin on hänen mukaansa siirrytty osallistumisesta *osallisuuteen*.

Osallisuuden portaiden avulla voidaan havainnollistaa väittämää "Ainahan lapset ovat mukana suunnittelussa" tai pohtiessa mitä demokraattinen päätöksenteko edellyttää. Osallisuuden portaat konkretisoivat sen tavan, jolla opettajan tulee olla mukana eri luokka-asteilla tai eritasoisissa ryhmissä. Portaiden avulla on myös helppo tehdä suunnitelmia oppilaiden osallisuuden edistämiseksi.

Osallisuuden portaat on myös yksi tapa arvioida kuinka paljon oppilailla on valtaa suhteessa koulun toimintakulttuuriin.

Lähteet:

Gretchel, A. (toim.) 2002. Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta.

Horelli, L 2009, Todellista osallisuutta

<http://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelunkasikirja/tyoprosessi/lasten-osallisuus>

<http://blog.edu.turku.fi/ops2016/files/2014/10/OSALLISUUDEN-PORTAAT.docx>.

5. LATAAMOTYÖSKENTELYN RUNKO JA OHJAAMINEN

Tässä luvussa kuvataan Lataamo -työskentelyn kulku mahdollisimman yksityiskohtaisesti, jotta voit työskentelyn vetäjänä sujuvasti toteuttaa työpajan. On kuitenkin hyvä muistaa, että oma tapa osallistujien ohjeistamiseen toimii usein parhaiten ja tässä esitetty tapa on vain ohjeellinen.

5.1. Perusmalli

Lataamo -työskentely on rakennettu niin, että sen voi toteuttaa 2-3 tunnin aikana.

Työskentelyn rakenne:

1. Orientaatio ja virittäytyminen työskentelyyn	10 minuuttia
2. Lyhyt esittely dialogisuudesta ja osallisuuden teemasta	10 minuuttia
3. Lataamo -työskentelyn käynnistäminen	5 minuuttia
4. Teematyöskentely rasteilla	75(100) minuuttia
5. Yhteinen koonti ja jatkotyöskentelystä sopiminen	20(55) minuuttia

5.1.1. Orientaatio ja virittäytyminen työskentelyyn (10 min)

- Ihmisten toivottaminen tervetulleiksi ja oman ohjaajan roolin kuvaaminen työskentelyssä (prosessin johtaminen, ulkopuolisuus, jne.)
- Työskentelyn tarkoituksen sekä työskentelyrunгон kuvaaminen
- Tavoitteiden kertominen lyhyesti (tässä vaiheessa ilman yleiskeskustelua)
- Muokkaa halutessasi materiaaliin liittyvät powerpoint -diat itsellesi sopiviksi

Lataamo -työskentelyn tavoitteet (Dia 2)

Lataamo -työskentelyn tavoitteet

- Kuulla ihmisten kokemuksia ja saada uutta tietoa.
- Tehdä näkyväksi osallisuuden toteutumista koulussanne.
- Luoda yhteistä käsitystä osallisuudesta osana opetussuunnitelmaa ja arkista koulutyötä.
- Tuottaa konkreettisia malleja ja askelia osallistumisen kulttuurin kehittämiseen, koska perinteisessä toimintakulttuurissa osallisuus on melko uusi asia.
- Virittää osallistujat myönteiseen ajatteluun yhteisestä kehittämistyöstä.
- Orientoida ja aktivoida työyhteisöä opetussuunnitelmaprosessiin sekä tutustua opetussuunnitelman yleiseen osaan.
- Tuottaa kokemus dialogisesta työskentelystä.

- Esittelyn jälkeen pyydä ihmisiä ottamaan vierestään pari (ja yksi kolmikko, jos ryhmässä on pariton määrä ihmisiä) sekä keskustelemaan 2-3 minuuttia teemasta: *"Mitä itse odotat Lataamo -työskentelyltä?"*
- Pyydä muutamaa osallistujaa jakamaan lyhyesti odotuksiaan kysymällä esimerkiksi kahdelta tai kolmelta parilta *"Mistä te puhuitte?"*

5.1.2. Lyhyt esittely osallisuudesta ja dialogisuudesta (10 min)

- Kerro lyhyesti poimimasi keskeiset asiat materiaalin *osallisuutta* käsittelevästä luvusta yksi. Samalla voit kertoa myös miksi osallisuus on otettu Tampereen seudulla yhdeksi opetussuunnitelmatyön painopisteeksi keväällä 2015. Muokkaa dioja halutessasi.
- Osallisuus painopistealueena:

Osallisuus painopistealueena

Tampereen seudun opetussuunnitelmatyössä on päädytty nostamaan osallisuus yhdeksi kevään 2015 opetussuunnitelmatyön painopistealueeksi seuraavista syistä:

- Asia koetaan tärkeäksi hyvinvoinnin, tasa-arvon, yhteiskunnallisten muutosten ja aktiivisen kansalaisuuden näkökulmasta.
- Globaalit muutokset vaativat myös koulujen toimintakulttuurien muutosta. Tämä edellyttää paljon keskustelua kouluilla eri toimijoiden kesken.
- Keskustelu kunkin toimijan roolista on tärkeää. Kouluyhteisöille pitää antaa mahdollisuuksia käydä läpi myös aiheeseen liittyviä pelkoja ja epäluuloja.
- Perinteisessä toimintakulttuurissa osallisuus on melko uusi asia, joten koulut tarvitsevat konkreettisia malleja ja askelia osallistumisen kulttuurin luomiseen.

- Miksi osallisuus? (Diat 4-5)

Miksi osallisuus?

- Uuteen opetussuunnitelmaan on kirjattu tavoite kehittää osallisuutta koulun toimintakulttuurin kaikilla tasoilla.
- Osallisuus auttaa oppilaita kiinnittymään kouluun sekä koulutyöhön ja on siten tärkeä lapsen ja nuoren syrjäytymiskehitystä estävä tekijä.
- Myös opettajan osallisuus on keskeinen työhyvinvointia edistävä ja uupumusta ehkäisevä asia.

Miksi osallisuus?

- Osallisuuden toteutumisen perusedellytys on
 - tiedostaa olevansa osa jotakin yhteisöä.
 - kokemus siitä, että omalla toiminnalla juuri tässä yhteisössä on merkitys ja sillä on vaikutuksia toisten toimintaan.
 - kuulumisen tunne, joka viittaa emotionaaliseen kiinnittymiseen, esimerkiksi hyviin ja lämpimiin suhteisiin vertaisten ja opettajien kanssa tai yhteisölle annettuihin merkityksiin.
- Osallisuuden toteutuminen ei ole kiinni vain yksittäisen opettajan toiminnasta, vaan edellyttää yhdessä kirkastettuja toiminnan periaatteita, niitä tukevia toimintamalleja ja rakenteita sekä osallisuutta tukevaa johtamista.

- Seuraavaksi esittele lyhyesti muutamia *dialogisuuden* peruslähtökohtia. Tutustu ennakkoon koulutusmateriaalin lukuun 2 ja käytä sitä puheesi pohjana.
- Kerro tulevassa työskentelyssä olevan keskeistä, että osallistujien erilaiset ja yksilölliset kokemukset tulevat näkyviksi ja kuulluiksi.
- Korosta erityisesti kuuntelemisen ja puhumisen erottamista sekä sitä, että dialogeissa ollaan kiinnostuneita erilaisista, jopa ristiriitaisista näkemyksistä.
- Työskentelyn ajan puhelimet, ylimääräiset tabletit ja tietokoneet on hyvä laittaa pois päältä sekä pois käsistä. Näin edesautetaan dialogisen suhteen syntymistä ja huomion keskittymistä käsiteltäviin asioihin.

Dialogista yhteistoimintaa tukevia toimintatapoja (Dia 6)

Dialogista yhteistoimintaa tukevia toimintatapoja

- **Puheen ja kuuntelun erottaminen**
- **Toisten puheeseen liittyminen**
- **Toisten suora puhuttelu**
- **Erilaisten näkökulmien vakavasti ottaminen**

5.1.3. Lataamo-työskentelyn käynnistäminen (5 min)

- Jos on mahdollista, tee ryhmäjako jo ennakkoon.
- Jaa ryhmien työskentelypisteisiin valmiiksi kaikki tarpeellinen materiaali (teemamonisteet, työskentelyohjeet, fläpit/tietokoneet/tabletit jne.).
- Ohjaa osallistujat siirtymään ryhmiinsä, ellei ole jo alusta asti laittanut heitä istumaan ryhmittäin.
- Ryhmien on hyvä olla mahdollisimman heterogeenisiä ja kooltaan 4-6 henkilöä. (kts. ryhmien muodostaminen).
- Esittele työskentelytapa.

Työskentelyohjeet: (tämä teksti on kopioituna ryhmien työskentelypisteissä)

- Ryhmät kiertävät itsenäisesti työskentelypisteissä, joista jokaisessa käsitellään osallisuutta eri näkökulmasta.
- Aikaa yhden teeman kanssa työskentelyyn on 15-20 minuuttia.
- Työskentelypisteestä toiseen siirtymisestä ilmoitetaan....(kerro millä tavalla).
- Ryhmät tutustuvat pisteessä olevaan materiaaliin ja käyvät siitä dialogin monisteella olevien kysymysten virittäminä.
 - Kukin teema sisältää kaksi kysymystä, joista ensimmäinen virittää teeman sisältöjen pohdintaan ja toinen arvioimaan sen toimivuutta omassa koulussa tällä hetkellä.
 - Jälkimmäisen kysymyksen vastaukset kirjataan tietokoneella avoimena olevaan word-dokumenttiin tai fläpille luetteloksi. Mikäli tuntuu tärkeältä, voi kirjata myös ensimmäisen kysymyksen tuottamia ajatuksia.
- Työskentelyn pääpaino on dialogisuudessa (eri näkökulmien kuuntelussa ja oman sisäisen dialogin tiedostamisessa), ei ratkaisujen saavuttamisessa.
- Kukin ryhmä valitsee itselleen "kellokallen", jonka tehtävänä on huolehtia aikataulusta, jotta molemmat kysymykset ehditään käsitellä.
- Kellokallen tehtävänä on huolehtia, että:
 - o kunkin teeman kohdalla molemmat kysymykset ehditään käsitellä.
 - o joku ryhmästä kirjaa vastaukset kysymykseen 2 (ja 1). Mikäli käytössä on tietokone, työ on tärkeää tallentaa loppuksi.
 - o edellisten ryhmien kirjauksia voi käyttää viritykseksi tai olla lukematta niitä. Ei ole haitallista, vaikka samat vastaukset kertaantuvat.
 - o ryhmä siirtyy seuraavaan pisteeseen saatuaan merkin.
- Kaikkien ryhmässä olevien vastuulla on, että jokainen ryhmäläinen saa äänensä kuuluviin.
- Muokkaa tarvittaessa ohjetta.

Työskentelyohjeet (Dia 7)

Työskentelyohjeet

- Ryhmät kiertävät itsenäisesti työskentelypisteissä, joissa jokaisessa käsitellään osallisuutta eri näkökulmasta.
- Aikaa yhden teeman kanssa työskentelyyn on 15 minuuttia.
- Teemapisteestä toiseen siirtymisestä ilmoitetaan....(kerro millä tavalla).
- Ryhmät tutustuvat pisteessä olevaan materiaaliin ja käyvät siitä dialogin monisteessa olevien kysymysten virittäminä. Kukin teema sisältää kaksi kysymystä
- Jälkimmäisen kysymyksen vastaukset kirjataan tietokoneella avoinna olevaan word-dokumenttiin/fläpille luetteloksi. Mikäli tuntuu tärkeältä, voitte kirjata myös ensimmäisen kysymyksen tuottamia ajatuksia.
- Työskentelyn pääpaino on dialogisuudessa (eri näkökulmien kuuntelussa ja oman sisäisen dialogin tiedostamisessa), ei ratkaisujen saavuttamisessa.
- Valitkaa ryhmälle kellokalle, joka huolehtii aikataulusta ja siitä, että molemmat kysymykset tulevat käsiteltyä.
- Kaikkien ryhmässä olevien vastuulla on, että jokainen saa äänensä kuuluviin.

- Esitle työskentelyn teemat, mikäli ne eivät ole olleet ennakkoon tutustuttavana. (Dia 8)
Kerro, että dialogisuutta pohditaan tänään viidestä näkökulmasta.

Näkökulmat osallisuuteen

- Dialoginen työyhteisö
- Vanhemmat –kasvatuskumppanuus
- Oppilaiden osallistuminen ja vaikuttaminen koulun toimintaympäristössä
- Osallistava pedagogiikka
- Oppilaitos aktiivisena osana lähiyhteisöä

5.1.4. Teematyöskentely rasteilla (75/100minuuttia)

Ryhmät kiertävät itsenäisesti työskentelypisteissä, joista jokaisessa käsitellään yhtä teemaa. Yhdessä pisteessä työskennellään 15-20 minuuttia. Ilmoita ryhmille sovitulla merkillä, kun on aika vaihtaa työskentelypistettä. Työskentely voi tapahtua siten, että kaikki ovat samassa tilassa tai että jokainen teema on eri luokassa, jolloin siellä voi työskennellä samaan aikaan yksi tai useampi ryhmä.

5.1.5. Yhteinen koonti ja jatkotyöskentelystä sopiminen (20/50 min)

Ryhmätyön päätyttyä kokoontukaa jälleen yhteen. Mikäli olette kaikki samassa tilassa, voivat ihmiset jäädä viimeisille rastipisteille.

Pohtikaa yhdessä jotakin/joitakin seuraavista kysymyksistä:

- Mikä osallisuuden osa-alueista toimii koulussamme hyvin?
- Mitä osa-alueita tulee vielä kehittää?
- Mitä osa-alueen toimiminen hyvin / huonosti tuottaa yhteistoiminnalle opetushenkilöstön, oppilaiden tai muiden yhteistyötahojen kanssa?
- Mitä ajatuksia työskentely herätti?
- Minkä tulisi olla seuraava askel osallisuuden teeman työstämisessä?
- Millainen kokemus työskentely oli?

Voit myös muotoilla jonkin muun teitä paremmin palvelevan koontikysymyksen.

Työskentelytapoja kokoamiseen

Kokoamistapaan vaikuttaa työskentelyyn osallistuvan ryhmän koko sekä käytettävissä oleva aika. Myös sillä on merkitystä, mikä oli lähtötavoitteenne työskentelylle sekä millainen suunnitelma teillä on kerätyn tiedon jatkokäytölle. Lyhyessä kahden tunnin työskentelyssä aika riittää lähinnä *kokemuksen purkamiseen* tai *tarkoin määritellyn koontikysymyksen pohdintaan*. Siten on tärkeää

mieltä etukäteen, mitä kerätyllä tiedolla tehdään ja miten työtä jatketaan. Pidemmässä työskentelyssä on enemmän aikaa myös yhteiselle pohdinnalle.

Alle 20 hengen ryhmässä kokoamiskeskustelut voidaan käydä *koko ryhmän yhteisenä dialogina*. Suuremmissa ryhmissä kokoamisen voi tehdä ensin esimerkiksi *akvaariokeskusteluna*. Akvaariokeskustelussa jokaisesta teemasta valitaan yksi tai kaksi edustajaa, jotka keskustelevat ensin keskenään muiden edessä "akvaariossa". Akvaariokeskustelunkin pohjaksi on hyvä määrittää yksi tarkka kysymys. Muut kuuntelevat käytyä akvaariokeskustelua. Tämän jälkeen käydään koko ryhmän yhteinen dialogi, jolloin muut voivat liittyä akvaariossa käytyyn keskusteluun.

Mikäli ryhmät ovat koonneet pohdintansa fläppipapereille, voidaan ne ripustaa seinälle ja tehdä "*galleriakävely*", jossa osallistujat yksin tai pareittain käyvät tutustumassa kokonaistuotoksiin.

Purkutyöskentely voi tapahtua myös *toiminnallisena arviointina* käyttäen erilaisia janoja. Lattialle kuvitellaan tai merkitään *jana*, jonka päissä ovat esimerkiksi määritteet

"osallisuus toteutuu koulussamme todella hyvin" ----- "osallisuus ei toteudu lainkaan".

Osallistujat asettuvat janalle sen mukaan, miten he kokevat asian. Tämä antaa kokonaiskuvan ryhmän kokemuksesta. Janan voi tehdä myös erikseen jokaisesta teemasta tai vaihtoehtoisesti vain yhdestä.

Työskentelyn jatko

Työskentelyn lopuksi joko työskentelyn vetäjä tai rehtori päättää tilaisuuden ja kertoo, miten ja missä prosessia jatketaan, sekä mitä kerätyllä tiedolla tehdään. Jos on aikaa, osallistujat voi ohjeistaa miettimään ja ideoimaan jatkon mahdollisuuksia yhdessä. Tämän työskentelyn kohdan muoto ja kesto määrittyy paljolti sen mukaan, mitä olette jatkosta päättäneet.

5.2. Vaihtoehtoisia työskentelytapoja

Esitellyn "kahvila" –tyyppisen ryhmätyöskentelyn sijaan osallisuutta voidaan käsitellä myös muulla tavoin. Seuraavassa esitellään kolme vaihtoehtoista tapaa. Voit myös muokata työskentelyn omien tarpeidenne mukaisesti.

1. Syventyvä malli, jossa valitaan vain yksi teema työstettäväksi

Teema voi olla juuri nyt ajankohtainen tai se koetaan erityisen haastavaksi. Työskentelyn aloitus tapahtuu samoin kuin perustyöskentelyssä. Rasteilla tapahtuvassa työskentelyssä kukin ryhmä työstää valittua teemaa pidempään, esimerkiksi 30-45 minuuttia. Ryhmässä voidaan kahden peruskysymyksen lisäksi pohtia esimerkiksi sitä, miten teemaan liittyviin haasteisiin voidaan vastata tai miten osallistujat kokevat ne omassa toiminnassaan. Yhteisessä koonnissa kootaan ryhmien tuotokset ja päätetään jatkotoimista.

2. Työskennellään kaikkien teemojen parissa, mutta kukin ryhmä työstää vain yhtä teemaa

Aloitusosion jälkeen ryhmiin jakautuminen tapahtuu sosiometrisesti, jolloin osallistujat voivat itse valita teeman kiinnostuksensa mukaan. Viidessä työskentelypisteessä on kuhunkin teemaan liittyvä materiaali ja osallistujat menevät sille pisteelle, jonka teema heitä kiinnostaa. Saattaa olla, että jokin teema jää kokonaan käsittelemättä. Kutakin teemaa käsittelevä ryhmä voidaan myös määrittää ennakkoon. Mikäli jokin teema kerää kovin suuren ryhmän, voi sen tarvittaessa jakaa pienemmiksi ryhmiksi (4-6 henkilöä). Yhteisessä koonnissa voidaan esimerkiksi tuottaa näkyväksi ryhmissä syntyneet kehittämisideat, joita voidaan vielä yhdessä jalostaa eteenpäin.

3. Versio, jossa osallistujat tekevät ensin perusmallin tiiviimpänä (5-10 minuuttia/teema), minkä jälkeen jakaannutaan sosiometrisesti jatkotyöstämään itseä tai ryhmää kiinnostavaa teemaa. Näin jokainen pääsee syventämään itselleen merkittävää osa-aluetta. Myös tällöin voi käydä niin, että kaikki teemat eivät tule valituiksi. Samalla tulee kuitenkin näkyväksi, mikä osallisuuden alueista tällä hetkellä kiinnostaa tai pohdituttaa yhteisöä.

5.3. Jatkotyöskentelyvaihtoehtoja

Seuraavaksi esitellään joitakin vaihtoehtoja työskentelyn jatkamiseksi koulussanne.

1. Luvussa neljä pohditaan osallisuuden arviointia ja esitellään ”osallisuuden portaat” -arviointimalli. Tämän mallin avulla voi arvioida osallisuuden toteutumista koulussa. Sen avulla voi arvioida sekä oppilaiden, vanhempien että henkilökunnan osallistumisen toteutumista. Arvioitavaksi voi ottaa myös vain yhden kohderyhmän. Jos tätä työskentelyä käyttää osana Lataamo -työskentelyä, voi jakaa eri kohderyhmät arvioitaviksi eri pisteisiin.
2. Osa-alueissa koettujen haasteiden kartoittamisen pohjalta valitaan joitakin jatkotyöstettäväksi. Haasteiden valinta voi tapahtua Lataamo –työskentelyn kokoamisvaiheessa esimerkiksi valitsemalla tai äänestämällä 3-5 keskeisintä haastetta. Tämän jälkeen muodostetaan heterogeeniset ryhmät, jotka pohtivat keinoja vastata kyseisiin haasteisiin. Ryhmien työn tuloksia kehitellään eteenpäin yhteisessä kokoontumisessa tai muissa soveltuvissa ryhmityksissä.
3. Työskentelyn tuottamaa materiaalia analysoimaan ja jatkotyöstämään kootaan moninäkökulmainen työryhmä, joka tuottaa ehdotuksia ja suunnitelmia jatkotyöskentelylle.
4. Jätetään fläpeille koottu materiaali yhteisön nähtäväksi, esim. opettajahuoneen seinälle. Jokaiseen teemaan liitetään kysymys, joka on noussut esiin työskentelyn aikana tai myöhemmin. Jokainen voi lisätä fläpeille mieleensä tulevia vastauksia tähän kysymykseen. Sama idea voidaan toteuttaa myös tietokoneella. Kootaan yhteinen dokumentti, joka lähetetään jokaiselle. Laadittuun kysymykseen voidaan vastata esimerkiksi verkkoalustalla. Kommentointi voi olla myös vapaampaa, jolloin sitä voidaan virittää esimerkiksi kysymällä ehdotuksia keinoista, joilla osallisuutta voi lisätä koulussanne. On mahdollista myös kysyä millaista tukea, taitoja, rakenteita ja koulutusta henkilöstö tarvitsee, että voisi edelleen kehittää osallisuuden toteutumista.

6. Ohjaajalle ennen Lataamo -työskentelyä

6.1. Yleishuomioita ja etukäteisvalmistelut

Yleishuomioita

- Voit vapaasti muokata työskentelymallia ja -materiaalia vastaamaan omia tarpeitanne teemojen, kysymysten ja työskentelytapojen osalta.
- Jos käytössänne on enemmän aikaa, voi kaikkia vaiheita pitkittää tai vaihtoehtoisesti jättää enemmän aikaa työskentelyn kokoamiselle ja jatkon suunnittelulle.

Etukäteisvalmistelut

- Ennen työskentelyä on tärkeää miettiä, mikä on sen tavoite koulussanne. Onko sen tarkoitus virittää opetussuunnitelmatyöhön ja opetussuunnitelman perusteisiin tutustumiseen? Onko tavoitteena käynnistää pohdintaa osallisuuden toteutumisesta koulussanne ja saada materiaalia jatkotyöskentelylle ja kehittämistyölle? On myös hyvä ennakoita, miten prosessia on tarkoitus jatkaa työskentelyn jälkeen.
- On myös ensiarvoisen tärkeää, että koulun johto on mukana sekä työpajan suunnittelussa että sen toteutuksessa.
- Työskentelyä varten on hyvä varata riittävän suuri tila, jossa on mahdollista liikkua sekä tarvittaessa siirrellä pöytiä ja tuoleja. Tila voi olla myös koulun ulkopuolella, vaikka ulkona luonnossa. Isommalla ryhmällä (25-) työskentelypisteet voidaan toteuttaa kukin omassa tilassaan. Mikäli ryhmiä on enemmän kuin yksi teemaa kohden, voi samassa tilassa työskennellä useampi ryhmä. On helpompaa, jos samassa tilassa työskentelevät puhuvat samasta teemasta. Näin myös pisteestä toiseen siirtyminen sujuu jouhevasti. Esimerkiksi 60 henkilön työskentelyssä ryhmiä tulee 2-3/teema. Jos työskentelyyn osallistuu pieni joukko, voi joku rasti olla aina vuorollaan tyhjänä.
- Mikäli mahdollista, käytätkää tilaa, joka ei muuten ole osallistujien käytössä. Tämä mahdollistaa etäisyyden ottamisen koulun arkeen.

- Varaa työskentelyä varten tietokoneet/tabletit jokaiselle ryhmälle tai fläppipaperia, tusseja ja A6 -koon post-it lappuja, riippuen siitä miten aiotte tallentaa tietoja. Luo koneille etukäteen valmiiksi kyseisen teeman otsikolla varustettu dokumentti.
- Aseta tuolit ryhmiä varten ympyrämuotoon. Ryhmän käytössä on hyvä olla yksi pulpetti tai pöytä, jolla tietokone/fläppipaperi ja muu materiaali on. Jos samassa luokassa on useampi ryhmä, sijoita ryhmät eri puolille tilaa.
- Kopioi jokaiselle työpisteelle riittävä määrä teematekstejä (1/ryhmäläinen) sekä työskentelyohjeet.
- Muokkaa työskentelyohjeita tarpeen mukaan.

Välineistö

Työskentelypisteillä tiedot voidaan tallentaa *tietokoneelle/tabletille*. Näitä tarvitsette yhden jokaisen ryhmän työskentelypisteeseen. Tiedot voi tallentaa esimerkiksi word-dokumentteina. Näin tiedot saadaan suoraan digitaaliseen muotoon.

Pisteelle on hyvä varata myös *kyniä ja paperia* siltä varalta, että tietotekniikka ei toimi. Näin aikaa ei kulu tietotekniikkaongelmien ratkaisemiseen.

Vaihtoehtoisesti voitte kerätä vastaukset kirjallisesti esimerkiksi *fläppipapereille*. Silloin tarvitsette lisäksi *tusseja*. Tässä voi käyttää myös *post-it-lappuja*, jotka kiinnitetään fläppipapereille. Fläppipapereiden etu on se, että ne voidaan koontityöskentelyssä kiinnittää seinille kaikkien tutkittavaksi. Post-it-laput puolestaan mahdollistavat kerätyn tiedon manuaalisen järjestelyn.

Fläpit voi dokumentoida myös ottamalla niistä valokuvat. Näin ne säilyvät paremmin jatkotyöstämistä varten ja kuvat voi liittää osaksi koostetta.

Ryhmien määrittäminen

Ryhmäjako on hyvä miettiä etukäteen. Lataamo –tyyppisessä työskentelyssä dialogia edesauttaa ryhmien heterogeenisuus. Ryhmissä on hyvä olla eri luokka-asteiden opettajia, aineenopettajia

sekä muuta opetus- ja ohjaushenkilöstöä. Mikäli ihmiset eivät tunne toisiaan, voi heidät ryhmitellä myös luokka-asteittain 0-2 luokat, 3-6 luokat ja 7-9 luokat. Entuudestaan tuntemattomien tai itselle vieraampien ryhmäläisten kanssa tapahtuva pohdinta mahdollistaa monipuolisempaa näkökulmien jakamista. Samalla myös totut keskustelukumppanuudet vaihtuvat ja auttavat ajattelua avautumaan uusille oivalluksille.

- Päätä ryhmät etukäteen. Näin itse työskentelyssä ei kulu aikaa ryhmien muodostamiseen
- Ryhmäkoko on hyvä pitää pienenä, 4- 6 henkilöä / ryhmä. Tämä tarjoaa riittävästi näkökulmia, mutta mahdollistaa rajallisen ajan puitteissa kaikille tilan näkemystensä jakamiseen.
- Työskentelyn alussa ryhmäytymiseen on hyvä käyttää jonkin aikaa, etenkin jos ihmiset ovat vieraampia toisilleen. Voit esimerkiksi pyytää heitä puhumaan muutaman minuutin siitä, mitä ajatuksia osallisuus heissä juuri nyt herättää.
- Mikäli osallistujia on paljon, samaa teemaa pohtii useampi ryhmä.
- Mikäli koulutuksen osallistujia on alle kahdeksan, voi olla perusteltua työskennellä vain yhtenä tai kahtena ryhmänä. Silloin ryhmät tutustuvat itsekseen kaikkiin teemoihin ja yhteenveto tehdään yhdessä purkudialogina.

6.2. Lataamosta tiedottaminen ja osallistujien valmistautuminen

- Työskentelystä on hyvä tiedottaa osallistujille noin viikko etukäteen esimerkiksi seuraavaa pohjaa soveltaen:

Lataamo – Osallisena yhteisössä on dialoginen työskentelymuoto, jonka tarkoituksena on tuottaa uudenlaisia näkökulmia koulutyön ja koulun opetussuunnitelmatyön kehittämiseen. Työskentely luo yhteisölle hyvät lähtökohdat osallisuuden teemojen käsittelyyn sekä tarjoaa välineitä osallisuutta tukevan koulun toimintakulttuurin rakentamiseen. Työskentely on eräänlainen ajatusten lataamo, joka antaa mahdollisuuden tuoda esiin, pohtia ja jakaa kokemuksia

osallisuudesta ja sen toteutumisesta koulussanne. Työskentely pyrkii virittämään myönteiseen ajatteluun osallisuudesta. Lataamo ei tuota valmiita ratkaisuja, vaan siinä käytettävä dialoginen työskentelymenetelmä auttaa koulu yhteisöä kehittämään toimintakulttuuria ja opetussuunnitelmaa, joka tukee aktiivista toimijuutta.

Työskentelyn tavoite on luoda yhteistä käsitystä osallisuudesta osana opetussuunnitelmaa ja arkista koulutyötä sekä tuoda esiin yhteisön kannalta keskeisiä osallisuuden kysymyksiä. Työskentelyssä osallisuutta lähestytään viiden teeman kautta. Teemat ovat dialoginen työyhteisö, vanhemmat - kasvatuskumppanuus, oppilaiden osallistuminen ja vaikuttaminen koulun toimintaympäristössä, osallistava pedagogiikka sekä oppilaitos aktiivisena osana lähiyhteisöä. Teemat mahdollistavat osallisuuden pohtimisen monesta eri näkökulmasta. Työskentely tuo näkyväksi osallisuuden toteutumista nykyhetkellä ja antaa samalla aineistoa jatkopohdinnalle. Valmistaudu työskentelyyn lukemalla liitteenä oleva materiaali.

Suosittellemme, että annatte osallistujille ennakoon tutustuttavaksi ainakin koulutusmateriaalin kolme ensimmäistä lukua. Rasteille tarkoitettuja pohdintakysymyksiä ei ole hyvä antaa ennakoon, sillä ne ohjaisivat liikaa pohdintaa. Lisävalmistautumisena voi lisäksi olla myös liitteenä oleva artikkeli: *Mitä jos opettaja etäännyty työstään? Näkökulmia opettajan työhön kiinnittymiseen.*

6.3 Ohjaajan tehtävät työskentelyn aikana

- Työskentelyn vetäjän tehtävänä on pysyä puolueettomana, kannustavana sekä selkeästi toimintaa ohjaavana.
- Ohjaaja ei itse osallistu työskentelyyn.
- On tärkeää korostaa, ettei tarkoituksena ole arvostella toisten näkemyksiä. Osallistujia on hyvä muistuttaa, että kaikki kokemukset ja ajatukset ovat yhtä oikeita – olivatpa ne sitten millaisia tahansa.

6.4. Esimerkkejä haastavista tilanteista

A. Osallistuja ei halua työskennellä

- Kaikilla osallistujilla on oikeus omanlaiseensa työskentelyyn.
- Jos osallistuja ei halua jakaa ajatuksiaan, voidaan se ymmärtää hänen tärkeäksi näkökulmakseen koko yhteisöstä.
- Vetäjien on tärkeää yrittää kannustaa kaikkia mukaan työskentelyyn sekä tarvittaessa haastaa heitä vastaamaan siihen, miksi he vastustavat työskentelyä. Vastustajia voi myös pyytää kirjaamaan vastustuksensa syitä, jotta niitä voidaan pohtia yhdessä.

B. Osallistuja ehkäisee toisten työskentelyä (puhuu päälle, arvostelee toisten näkökulmia, vastustaa ohjeita, jne.)

- Kertaa tarvittaessa työskentelyyn liittyvä ohjeistus puhumisen ja kuuntelun erottamisesta.

C. Vaikeus pysyä aikataulussa

- Ohjaajan on hyvä sanoa heti alussa, että hänellä on vetäjänä oikeus viedä prosessia eteenpäin aikataulussa ja mahdollisesti keskeyttää osallistujien puheenvuoroja.
- Aikataulussa pysymistä voi helpottaa myös se, että osallistujille annetaan lyhyt ennakkotieto seuraavaan vaiheeseen siirtymisestä (esim. teillä on vielä minuutti aikaa ja sitten siirrymme seuraavaan vaiheeseen).

7. PROSESSIN JATKO

Järjestettävä koulutustilaisuus on vain yksittäinen tilaisuus. Oleellisempaa voi olla se, mitä tapahtuu tämän jälkeen. On tärkeää jatkaa koulutasolla keskustelua, sekä rakentaa

opetussuunnitelmaprosessia esimerkiksi tämän työskentelyn tuotoksia hyödyntäen. Jatkotyöskentelyn mahdollisia suuntia voivat olla muun muassa seuraavat:

- Miten esille tulleita vahvuuksia voitaisiin hyödyntää yhteisössämme vieläkin paremmin?
- Millaisia haasteita työskentely teki näkyväksi ja miten pyrimme niihin jatkossa vastaamaan?
- Miten lisätä yhteisömme motivaatiota prosessiin?
- Miten lisätään yhteistyön ja osallisuuden elementtejä?

Osaava-ohjelma tarjoaa kouluille tukea opetussuunnitelmaprosessin toteuttamiseen. Koulun tarpeista on hyvä viestiä myös Osaava-ohjelman toimijoille. Lisäksi kannattaa seurata Osaava-ohjelman tiedotusta.

8. LOPUKSI

Toivomme, että pääset Lataamo -työskentelyn ohjaajana olemaan rohkaiseva, kannustava ja avoin kaikelle, mitä työskentelyt tuottavat. Ole myös vapaa ja luova muokkaamaan esittämäämme mallia paremmin teidän tarpeitanne vastaavaksi.

Lopuksi on vielä hyvä pysähtyä miettimään, mitä Lataamo -työskentelyn ohjaaminen sisältää? Ainakin se on kykyä luoda tilaisuudelle turvalliset rakenteet sekä tukea tätä kautta osallistujien erilaisten kokemusten ja näkökulmien esille pääsemistä. Se on osallistuvaa opetussuunnitelman työstämistä, jossa kokemuksista oppiminen voi rikastaa yhteistä ymmärrystä tulevista muutoksista. Yhteisen ymmärryksen lisääntymisestä voivat tulevaisuudessa hyötyä sekä opetushenkilöstö, oppilaat että muut yhteistyötahot. Tässä mielessä Lataamo -työskentelyn vetäjänä toimiminen on erityinen aitiopaikka koulun kehittämistyössä.

LÄHTEET/KIRJALLISUUTTA

Alhanen, Kai; Kansanaho, Anne; Ahtiainen, Olli-Pekka; Kangas, Marko; Soini, Tiina & Soininen, Jarkko 2011: Työnohjauksen käsikirja. Tammi, Helsinki. (<http://www.aretai.org/kirjoituksia>)

Bohm, David 2004: On Dialogue, Routledge classic edition 2004. First published 1996 by Routledge, New York.

Dewey, John 2012: Demokratia ja kasvatus. First published 1916.

Gretchel, A. (toim.) 2002. Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta.

Horelli, L 2009, Todellista osallisuutta

Isaacs, William 2001: Dialogi, yhdessä ajattelemisen taito. Alkuperäinen 1999. Kauppakaari, Helsinki.

Nussbaum, Martha: Creating capabilities - The Human Development Approach

Nussbaum, Martha: Talouskasvua tärkeämpää - Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä?

Seikkula, Jaakko & Arnkil, Tom 2009. Dialoginen verkostotyö. Alkuperäinen painos 2005. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Soini, T., Pietarinen, J., Pyhältö, K., Westling, SK., Ahonen, E. & Järvinen, S. (2012). Mitä jos opettaja etäänny työstään? Näkökulmia opettajan työhön kiinnittymiseen. Nuorisotutkimus 30(2), 5–20.

Liite 1

Työskentelyohjeet rastille

- **Ryhmät kiertävät itsenäisesti viisi työskentelypistettä, joissa jokaisessa käsitellään jotakin osallisuusteemaa.**
- **Aikaa yhden teeman kanssa työskentelyyn on 15 minuuttia.**
- **Kukin teema sisältää kaksi kysymystä, jotka löytyvät rastipisteeltä.**
- **Kysymyksen 2 vastaukset kirjataan tietokoneella avoinna olevaan word-dokumenttiin luetteloksi. Mikäli tuntuu tärkeältä voitte kirjata myös kysymys 1 tuottamia ajatuksia.**
- **Valitun kellokallen tehtävänä on huolehtia, että:**
 - o **kunkin teeman kohdalla molemmat kysymykset tulevat käsitellyiksi**
 - o **joku ryhmästä kirjaa pisteissä oleville tietokoneille vastaukset kysymykseen 2 (ja 1). Tallentakaa työ lopuksi.**
 - o **ryhmä siirtyy sujuvasti ja ajoissa seuraavaan pisteeseen**
- **Kaikkien ryhmässä olevien vastuulla on, että kaikki saavat äänensä kuuluviin.**

1. DIALOGINEN TYÖYHTEISÖ

Dialogisessa työyhteisössä ollaan aidosti kiinnostuneita ihmisten erilaisista kokemuksista, kehitetään rakenteita niiden tutkimiseen ja niistä oppimiseen sekä sitä kautta mahdollistetaan luovaa yhteistoimintaa. Toimivassa kouluyhteisössä sen jäsenet sitoutuvat *aidosti toistensa kuuntelemiseen ja omien kokemustensa jakamiseen*. Kouluyhteisössä nousevien asioiden pohtimiselle järjestetään tilaa yhteisön arjessa. Henkilöstön tiivis yhteistyö edesauttaa koulun kasvatusta- ja opetustavoitteiden toteuttamista.

Yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset vahvistavat yhteisöä. Tavoitteiden pohdinta sekä oman työn säännöllinen arviointi ja kiireettömyys edistävät yhteistä ammatillista oppimista. Tämän seurauksena koulutyö voidaan järjestää tarkoituksenmukaisesti ja joustavasti yhdessä toimien ja työtä jakaen. Aikuisten yhteistyö, kuten samanaikaisopettajuus, mallintaa koulun toimintaa oppivana yhteisönä myös oppilaille.

Kouluyhteisön jäsenten työhön sitoutumisen kannalta on olennaista, että jokainen kokee omien kokemustensa olevan merkityksellisiä yhteisen toiminnan suuntaamisessa. Ammatillisessa oppimisessa ja toimivan koulun rakentumisessa *työhön kohdistuvan reflektiokyvyn* kehittymisellä on suuri uutta luova potentiaali. On keskeistä ymmärtää, että keskenään erilaiset ja joskus ristiriitaisetkin näkemykset mahdollistavat asioiden tarkastelun uudella tavalla. Tätä kautta voidaan oppia uutta sekä löytää mahdollisesti piiloon jääneitä näkökulmia.

Uuden opetus suunnitelman tavoite on kehittää koulun toimintakulttuuria siten, että henkilöstön osallistuminen yhteisen työn suunnitteluun ja kehittämiseen mahdollistuu. On tärkeää, että jokainen löytää tarvittavan motivaation sekä kokee saavansa riittävät mahdollisuudet olla mukana yhteisessä kehittämisen prosessissa. Tässä on keskeistä prosessin johtaminen, sekä kehittämisen ja osallisuuden mahdollistavat rakenteet.

Opettaja on kouluyhteisön mielekkään arjen rakentamisen keskeinen toimija. Se, kuinka hän kiinnittyy työhönsä, näyttäisi määrittävän myös muiden koulun toimijoiden, erityisesti oppilaiden ja muiden opettajien, mahdollisuuksia kokea osallisuutta, pätevyiden tunnetta ja autonomisuutta koulussa. Opettajan kokemus toimijuudesta ja yhteisön osana olemisesta sekä mahdollisuudesta vaikuttaa asioihin on keskeinen työhyvinvointia edistävä ja uupumusta ehkäisevä asia

1. Millaiseksi koet omat mahdollisuutesi vaikuttaa koulusi kehittämiseen?

2. Millaisia hyvin toimivia yhteistyön ja osallistumisen muotoja työyhteisössänne on tällä hetkellä?

2. VANHEMMAT - KASVATUSKUMPPANUUS

Lapsen kehityksen ja oppimisen kannalta on tärkeää, että *koti ja koulu tekevät yhteistyötä* ja tukevat lapsen koulunkäyntiä kasvatuskumppanuuden hengessä. Perusopetuslaki ja uusi opetussuunnitelma korostavat yhteistyön merkitystä osana koulujen toimintakulttuuria. Kasvatusyhteistyö lisää oppilaan, luokan ja koko kouluyhteisön hyvinvointia ja turvallisuutta.

Kasvatuskumppanuus korostaa *eri näkökulmien läsnäolon ja kuulluksi tulemisen merkitystä*. Kaikilla koulun ammattilaisilla on lapsen ja ryhmän tilanteisiin oma näkökulmansa ja taas vanhemmilla omansa, joka muodostuu lapsen persoonallisuuden ja henkilökohtaisen historian syvästä tuntemuksesta. Kasvatuskumppanuus perustuu vanhempien ja koulun henkilökunnan väliselle *luottamukselle, tasavertaisuudelle sekä keskinäiselle kunnioitukselle*. Vastuu kasvatuskumppanuuden toteutumisesta on opetuksen järjestäjällä. Eri näkökulmien kuulluksi tuleminen vaatii tilaa ja aikaa. Kaikki kasvatustyön osapuolet tuovat dialogiin oman ainutlaatuisen ja arvokkaan näkemyksensä.

Vanhemmilla on ensisijainen vastuu lapsen kasvatuksesta. Koulun tulee tukea kotien kasvatustehtävää sekä vastata oppilaan opetuksesta ja kasvatuksesta kouluyhteisön jäsenenä. Huoltajan tulee siten saada tietoa lapsensa oppimisen ja kasvun edistymisestä. Lisäksi huoltajan kanssa keskustellaan opetuksen järjestämisen keskeisistä asioista, kuten opetussuunnitelmasta, oppimisen tavoitteista, oppimisympäristöistä ja työtavoista, oppimisen tuesta ja oppilashuollosta, arvioinnista ja todistuksista sekä opiskeluun liittyvistä valinnoista ja lukuvuoden erilaisista tapahtumista. Erityisen tärkeää yhteistyö on oppilaan koulupolun nivelvaiheissa sekä oppimisen ja koulunkäynnin tukea suunniteltaessa ja toteutettaessa. Vanhempien ja koulun kasvatuskumppanuus muodostaa vahvan sosiaalisen verkon lapsen koulunkäynnin tueksi ja lisäksi se toimii myös osallisuuden mallina lapsille ja nuorille.

Huoltajille tarjotaan mahdollisuuksia osallistua koulun toiminnan ja kasvatustyön tavoitteiden suunnitteluun, arviointiin ja kehittämiseen. Yhteinen arvopohdinta luo perustaa yhteiselle kasvatustyölle. On tärkeää ymmärtää, että kasvatuskumppanuuden kehittyminen on prosessi, joka alkaa tutustumisesta ja syvenee vähitellen yhteistoiminnan ja käydyn dialogin kautta. Kasvatuskumppanuus lisää sekä vanhempien, että koulun kaikkien ammattilaisten tietoisuutta oman kasvatustoimintansa vaikutuksista lapsen ja koko luokka- ja kouluyhteisön tilanteisiin.

1. Millaisena oppilaidenne vanhemmat kokevat mahdollisuutensa olla osallisena koulutyössä?

2. Mitä hyviä käytänteitä teillä on jo vanhempien osallisuuteen kasvatuskumppaneina?

3. OPPILAIDEN OSALLISUUS

Lapsille ja nuorille kokemus *osallisuudesta ja kuulluksi tulemisesta* sekä mahdollisuudesta vaikuttaa oman yhteisönsä asioihin on merkittävä hyvinvointia lisäävä sekä syrjäytymistä ehkäisevä tekijä. Myös vertaisyhteisön palaute ja kannustus on heille erittäin tärkeää oppimisen ja motivoitumisen kannalta.

Koulun opetushenkilöstöllä ja erityisesti opettajalla on keskeinen merkitys oppilaiden sosio-psykologisessa hyvinvoinnissa. Erityisesti oppilaan ja opettajan vuorovaikutuksessa koetut kuulumisen ja osallisuuden tunteet vaikuttavat kokemukseen omasta pätevyydestä koululaisena, mikä puolestaan selittää varsinaista koulumenestystä. Se ei ole tärkeää vain kouluviihtyvyyden kannalta, vaan se vaikuttaisi olevan oppimisen edellytys. (Tiinan artikkeli)

Uuden opetussuunnitelman mukaan koulutyö tulee järjestää niin että sen perustana on oppilaiden osallisuus ja kuulluksi tuleminen. Tämä toteutuu mm. ottamalla oppilaat aktiivisesti mukaan koulutyön suunnitteluun ja toteuttamiseen. On tärkeää, että oppilaat saavat kokemuksia *yhteistyöstä ja demokraattisesta toiminnasta* omassa opetusryhmässä, koulussa ja sen lähiympäristössä sekä erilaisissa verkostoissa. Demokraattisessa yhteiselämässä jokainen osallistuu yhteiseen toimintaan omien kykyjensä mukaan. Näin *luodaan osaamisperustaa* oppilaiden kasvulle demokraattisia oikeuksia ja vapauksia vastuullisesti käyttäviksi, aktiivisiksi kansalaisiksi. Osallistumisen ja vaikuttamisen taitoja sekä vastuullista suhtautumista tulevaisuuteen *voi oppia vain harjoittelemalla*. Osallistuessaan sekä koulussa että sen ulkopuolella oppilaat oppivat ilmaisemaan omia näkemyksiään rakentavasti. He oppivat työskentelemään yhdessä ja saavat tilaisuuksia harjoitella neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista sekä asioiden kriittistä tarkastelua.

Perusopetuslain mukaan koululla tulee olla sen oppilaista muodostuva *oppilaskunta*. Oppilaskunnan ja sen toimielinten tehtävänä on edistää oppilaiden yhteistoimintaa, vaikutusmahdollisuuksia ja osallistumista. Oppilaskunta innostaa oppilaita esittämään näkemyksiään, toimimaan ja vaikuttamaan omiin ja yhteisiin asioihin.

1. Miten ajattelet oppilaiden kokevan oman osallisuutensa koulussanne?

2. Millaisia hyviä toimivia käytänteitä teillä jo on?

4. OSALLISTAVA PEDAGOGIIKKA

Osallistava pedagogiikka pyrkii vahvistamaan ja kasvattamaan *lasten toimijuuden, pystyvyyden ja resilienssin* eli sitkeyden ja sinnikkyiden kokemusta. Tämä mahdollistuu, kun oppilas voi osallistua oman koulutyönsä ja ryhmän toiminnan suunnitteluun. Hän oppii asettamaan tavoitteita ja ratkaisemaan ongelmia sekä itsenäisesti että yhdessä muiden kanssa. Uusien tietojen ja taitojen oppimisen rinnalla oppilas oppii refleктоimaan oppimistaan, kokemuksiaan ja tunteitaan. Oppilaita ohjataan myös ottamaan huomioon toimintansa seuraukset ja vaikutukset muihin ihmisiin ja ympäristöön. Yhdessä oppiminen edistää oppilaiden luovan ja kriittisen ajattelun taitoa sekä kykyä ymmärtää erilaisia näkökulmia. Oppiminen on monimuotoista ja sidoksissa oppittavaan asiaan, aikaan ja paikkaan.

Osallistavassa pedagogiikassa on olennaista miten oppilaat oppivat tekemään havaintoja ja hakemaan, arvioimaan, muokkaamaan, tuottamaan sekä jakamaan tietoa ja ideoita. *Tutkiva ja luova työskentelyote, yhdessä tekeminen sekä mahdollisuus syventymiseen ja keskittymiseen* edistävät ajattelun ja oppimaan oppimisen kehittymistä. Erilaisten tietolähteiden käyttäminen oppikirjojen lisäksi lisää oppilaiden kykyä suhtautua tietoon kriittisesti ja vertailevasti sekä eri näkökulmista. Oppimisessa pyritään hyödyntämään oppilaiden kaikkea kokemus- ja tietovarastoa. Osallistavassa pedagogiikassa hyödynnetään suunnitelmallisesti eri työtapoja ja oppimisympäristöjä. Oppilaat harjoittelevat työhön tarvittavan ajan arviointia ja muita työn edellytyksiä sekä uusia ratkaisujen löytämistä olosuhteiden muuttuessa. Samalla on tilaisuus oppia ennakoimaan työskentelyn mahdollisia vaikeuksia ja kohtaamaan myös epäonnistumisia ja pettymyksiä. Oppimaan oppimisen taitojen kehittyminen on perusta tavoitteelliselle ja elinikäiselle oppimiselle. Siksi oppilasta ohjataan tiedostamaan omat tapansa oppia ja käyttämään tätä tietoa oppimisensa edistämiseen.

Oppiva luokkayhteisö kehittyy dialogin avulla. *Yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset* vahvistavat yhteisöä. Oppivassa yhteisössä ymmärretään fyysisen aktiivisuuden merkitys oppimiselle ja irrottaudutaan istuvasta elämäntavasta. Siinä arvostetaan työhön syventymistä, oppimisessa tarvittavaa ponnistelua ja työn loppuunsaattamista. Opetuksessa kehitetään oppilaiden edellytyksiä itsearviointiin antamalla tilaa oppimisen ja opintojen edistymisen pohdintaan ja kehittämällä itsearviointitaitoja. Oppilaita ohjataan niin yksilöinä kuin ryhmänä havainnoimaan oppimistaan ja sen edistymistä sekä niihin vaikuttavia tekijöitä.

1. Arveluttaako sinua jokin ajatuksessa osallistavan pedagogiikan käytöstä?

2. Millaisia hyvin toimivia osallistavan pedagogiikan käytänteitä on tällä hetkellä luokassasi / koulussanne?

5. OPPILAITOS AKTIIVISENA OSANA LÄHIYHTEISÖÄ

Uusi opetussuunnitelma korostaa, että peruskoulun tulee omaksua aktiivinen rooli toimintaympäristössään. Tämä edellyttää olemassa olevien yhteistyötaitojen ja –rakenteiden reflektointia. Yhteistyötahojen kartoittamista olisi hyvä tehdä pohtien mitkä uudet yhteistyökumppanit olisivat kouluille antoisia ja avaisivat uudenlaisia osallisuuden mahdollisuuksia. Tämä voi edellyttää myös uusien yhteistyötapojen opettelua. Opetussuunnitelma liittää koulut monin tavoin muuhun paikalliseen toimintaan lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja oppimisen edistämiseksi .

On tärkeää, että myös *huoltajat* voivat osallistua opetussuunnitelmatyöhön sekä koulun toiminnan suunnitteluun, erityisesti kasvatustavoitteiden, toimintakulttuurin sekä kodin ja koulun yhteistyön osalta. Erytistä huomiota kiinnitetään oppilaiden ja huoltajien kannalta mielekkäisiin ja monipuolisiin sekä oppilaiden kehitysvaiheen huomioon ottaviin osallistumistapoihin.

Perusopetuslaki velvoittaa laatimaan opetussuunnitelman oppilashuoltoa sekä kodin ja koulun yhteistyötä koskevilta osin yhteistyössä kunnan *sosiaali- ja terveydenhuollon* tehtäviä hoitavien viranomaisten kanssa . Yhteistyötä tarvitaan myös *muiden hallintokuntien* kanssa, jotta kaikkien oppilaiden koulunkäynnistä, turvallisuudesta ja hyvinvoinnista voidaan huolehtia. Yhteistyö *seurakuntien, järjestöjen, yritysten ja muiden toimijoiden* kanssa syventää käsityksiä yhteiskunnasta ja kansalaisyhteiskunnassa toimimisesta. Yhteydet eri maissa toimivien koulujen kanssa lisäävät globalisoituneessa maailmassa toimimisen taitoja.

Eheän oppimispolun varmistamiseksi koulun tulee toimii yhteistyössä *varhaiskasvatuksen, esiopetuksen sekä lukioiden ja ammatillisten oppilaitosten kanssa*. Hyvä yhteistyö kerho- sekä aamu- ja iltapäivätoiminnan kanssa edistää oppilaiden hyvinvointia.

Yhteistyö *nuoriso-, kirjasto-, liikunta- ja kulttuuritoimen, poliisin sekä seurakuntien, järjestöjen, yritysten ja muiden lähiympäristön toimijoiden* kuten luontokoulujen, museoiden ja nuorisokeskusten kanssa lisää oppimisympäristöjen monipuolisuutta ja tukee koulun kasvatustehtävää.

1. Mitä tietoja ja taitoja tarvitset lisää yhteistyön toteuttamiseen?

2. Keiden kanssa yhteistyö toimii tällä hetkellä hyvin ja mikä sen mahdollistaa?